

Растко ЛОМПАР*

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ БОРБЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ
ВЛАСТИ ПРОТИВ ПОКРЕТА ЗБОР У ЗЕМЉИ И
ЕМИГРАЦИЈИ 1944–1974.

ABSTRACT: The aim of this paper is to highlight some aspects of the struggle between the Yugoslav National Movement Zbor and the state security apparatus of Socialist Yugoslavia. It covers the period between the evacuation of the Movement's members from Serbia in 1944 and the assassination of Zbor's leader JakovLjotić in 1974. It describes the repression against the Movement's members and their families within the country as well as the covert operations aimed against the émigré organization of Zbor. The paper is based on unpublished sources from Serbian and Croatian archives, as well as some declassified documents of the CIA.

KEYWORDS: Zbor, Central Intelligence Agency, State Security Service, Repression, Yugoslavia

Истина болна људима се јавља:
Рат је престао али борба траје.¹
(Матеја Матејић, 1947)

Југословенски народни покрет Збор се од свог настанка налазио у перманентном сукобу са Комунистичком партијом Југославије. Тај сукоб је био одређен различитим контекстима у којима се одвијао. Тако је током међуратног периода у питању био улични обрачун две опозиционе партије, током Другог светског рата војни сукоб две формације, а током Хладног рата обавештајно-пропагандни рат два неравноправна противника. Док је о историји овог сукоба током међуратног и ратног периода писано, послератни „рат после рата“ остао је обавијен ве-

* Аутор је истраживач сарадник на Балканолошкоком институту САНУ Београду.

¹ Матеја Матејић, „Нови рат“, у: *Тројка*, Нова искра, Београд, 1994, стр. 7; Рукопис настао у логору Еболи 1947. године.

лом тајне. Недоступност примарних извора, као и контроверзност саме теме, условила је недовољну истраженост овог феномена. Обрачун репресивног апарата комунистичке Југославије са „народним непријатељима“ у земљи и емиграцији и даље је недовољно истражен.²

Повлачећи се пред партизанима и Црвеном армијом, Димитрије Љотић и Српски добровољачки корпус, оружана формација покрета на чијем је челу био, напустили су Србију концем 1944. године. Следујући замислима самог Љотића о образовању широког антикомунистичког фронта, стигли су у Словенију. Ту су се спојили са деловима Југословенске војске у Отаџбини под командом Момчила Ђујића и Добросав Јевђевића. У јеку преговора о обједињавању „националних снага“, Димитрије Љотић је погинуо у аутомобилској несрећи 23. априла 1945. године.³ Након што је сахрањен, одржано је саветовање вођства Збора, на којем је одлучено да нови предводник покрета постане његов брат Јаков Јаша Љотић.⁴ СДК је наставио повлачење ка Италији, како би се војници предали англо-америчким снагама. По преласку Соче, преименован је у Шумадијску дивизију, како би се подвукао другачији карактер јединице, док је већина припадника СДК хрватске националности била окупљена у такозвану Хрватску армију. Предаја већине припадника СДК британским снагама извршена је 5. маја 1945. године у реону Палманове, док се мањи део (други, трећи и четврти пук СДК) предао Британцима на аустријској територији, у широј околини Клагенфурта.⁵ Из до данас неразјашњених разлога, британске снаге су ова три пука, заједно са другим јединицама, разоружале и предале партизанима који су их стрељали у Кочевском рогу.⁶

² Највише је писано о првом таласу репресије, након преузимања власти 1944. године. Види: Коста Николић, *Мач револуције: ОЗНА у Југославији 1944–1946*, (Београд: Службени гласник, 2016); Срђан Цветковић, Немања Девић, *ОЗНА: репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946*, (Београд: Catena Mundi, 2019); William Klinger, *Teror narodu: povijest Ozne, Titove političke policije*, (Zagreb: Večernji list, 2014); Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999); Bojan Dimitrijević, “Intelligence and Security Services in Tito’s Yugoslavia 1944–1966”, *Istorija 20. veka*, 2/2014, str. 9–28.

³ Детаљније о Љотићевој погибији, говору епископа Николаја Велимировића над његовим одром види: Растко Ломпар, *Димитрије Љотић: учитељ или фарисеј. Збор, хришћанство и верске заједнице 1935–1945*, (Београд: Catena mundi, 2021), стр. 308–320.

⁴ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића, књ. 1*, (Београд: Преображај, 1999), стр. 526; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, (Београд: Народна књига, 1984), стр. 328–329.

⁵ Бошко Костић, *За историју наших дана*, (Београд: Нова искра, 2011), стр. 248–249; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, стр. 330.

⁶ Упореди: Borivoje Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945, Titovi Katini i Gulazi*, (Beograd: Mladost 1990), str. 33–79; Milan Radanović, *Kaznaizločin*, (Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung 2015), стр. 505–512.

Преостали делови СДК били су такође разоружани и заједно са словеначким домобранима интернирани прво у логор у месту Форли, а потом, септембра 1945, у логор Еболи на самом југу Италије.⁷ Командант СДК, генерал Коста Мушицки, одвојен је од својих бораца и враћен у Југославију 8. јануара 1946. године. Он је ислеђиван од припадника Одељења за заштиту народа (ОЗНА), потом му је суђено и убијен је заједно са Драгољубом Михаиловићем, Велибором Јонићем и другом јула 1946. године.⁸ У логору је након његовог изручења и склањања Момчила Ђујића и Добросава Јевђевића, који су страховали од сличне судбине, настао вакуум моћи. Формални заповедник, генерал Миодрог Дамјановић, није успевао да наметне свој ауторитет борцима. Поред непослушних војвода, велики отпор пружао му је и Јаков Љотић. Дамјановић и његова околина жалили су се више пута Енглезима да збораши одбијају да се „утопе“ у равнорорце, да нису напустили свој југословенски антидемократски став и да су и даље подозриви према западним савезницима.⁹ Неповерење је било обострано. Иако су комунистички публицисти, као и аналитика УДБ-е, касније наводили како су се збораши већ у логору Еболи ставили у службу Британаца, то се не чини много вероватним. За Британце су они били и даље поражени немачки савезници, а Хладни рат још није довољно узнатредовао.¹⁰ Извори ће показати да је „рехабитација“ Збора у очима западних савезника била спроведена кроз немачке послератне органе.

Вођство Збора старало се да покрет не изгуби свој идентитет и да се не одрекне програмских начела Димитрија Љотића. Комунистички посматрачи су закључивали да „вођство поклања посебну пажњу припадницима хрватске националности јер жели да на тај начин организација задржи југословенско обележје“.¹¹ Овакав став, несхватљив многим четницима, доводио је до честих сукоба, чак и са онима, попут Ђујића

⁷ Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, (Београд: ИСИ, 2018), стр. 511.

⁸ Исто, стр. 513; Боривоје Карапанџић је у својој књизи пренео, по свему судећи неаутентичну, последњу заповест Косте Мушицког од 7. 1. 1945. Види: Borivoje Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, стр. 317.

⁹ Kosta Nikolić, *The Serbian Political Emigration in Western Europe 1945–1956*, (Belgrade: ISI, 2011), стр. 94, 106–107, 111–112, 146, 152.

¹⁰ Британци су били обавештени о карактеру, циљевима и политици покрета још током међуратног периода. Током рата негативни извештаји о Збору су се само увећали. Према једном немачком извору, Британци су посредством Драгог Јовановића и његових контаката са равнорорцима још 1943. године добили детаљан списак чланова Збора. Историјски архив Београда (ИАБ), Безбедносно-информативна агенција (БИА), Досије Драгог Јовановића, Извод из извештаја једног повереника, 12. 11. 1943.

¹¹ Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, (Zagreb/NoviSad: Birotehnika/Dnevnik, 1985), стр. 101–102.

и Јевђевића са којима су начелно били у коректним односима.¹² У логору Еболи се покрет почео консолидовати и, користећи традиционално добре односе са Хришћанском организацијом младих људи,¹³ покренуо је богату издавачку делатност у оквиру едиције „Под маслинама“.¹⁴

Из Италије су збораши 1947. године упућени у Немачку, где су били интернирани у логор у Мунстеру. Због тога што су југословенске власти потраживале многе интернирце под оптужбом да су чинили ратне злочине, образована је британска „Специјална комисија за избеглице“, на чијем је челу био познати британски обавештајца Фицрој Маклин. Међу зборашима издвојено је 147 „најопаснијих“ лица и пребачено у одвојени део логора, такозвани „Ипсилон лагер“.¹⁵ Они су испитивани, како би се утврдило да ли су наводи југословенских оптужница истинити. Јаков Љотић је ухапшен јуна 1947. године, али није изручен СФРЈ.¹⁶ Према неким информацијама, за њих се заузела Англиканска црква. И у условима Мунстер логора настављена је издавачка делатност, у склопу едиције „Под боровима“.¹⁷ Од марта 1948. године постало је јасно да изручења збораша неће бити, те је логор убрзо распуштен, а припадници Збора расули су се по свету, задржавајући и даље, за емигрантске услове, врло строгу хијерархију.¹⁸

Иако су били свесни ограничених домета Збора, комунисти нису потцењивали опасност која је новом режиму претила од његових прис-

¹² Види: Ђуро Врга, *Остала су сведочења*, (Београд: Рашка школа, 2007); Kosta Nikolić, *The Serbian Political Emigration in Western Europe 1945–1956*, стр. 209; Dokumentbr. 1 u: Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, (Zagreb: СIP, 1989), стр. 205; Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslavenske fašističke emigracije*, стр. 136.

¹³ Види: Растко Ломпар, н.д, стр. 95–100.

¹⁴ НДА, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Vanić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957; Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине*, књ. 2, (Београд: Преображај, 1999), стр. 481; Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 560–561.

¹⁵ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 438–439.

¹⁶ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 526.

¹⁷ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине*, књ. 2, стр. 481.

¹⁸ Немања Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (Südosteuropainstitut) у Минхену 1955–1975“, *Токови историје*, 1/2019, стр. 116–117.

талица у земљи и емиграцији. Свесни постојања тзв. „пацовских канала“ којима су бројни ратни злочинци бежали из земље, официри ОЗН-е били су испрва сумњичави према вестима о Љотићевој погибији у саобраћајној несрећи. По доласку у Словенију, партизанске снаге су стога 9. јуна 1945. године ексхумирале Љотићев леш и саставиле детаљан извештај који је заједно са 10 слика послат у Министарство народне одбране. Тиме је потврђено да је Љотић доиста сахрањен у Словенији.¹⁹ Већина збораша напустила је земљу или је погинула у рату, а само мали број, политички безначајних чланова остао је у земљи. Међутим, то није значило да су они игнорисани. Све локалне установе УДБ-е биле су задужене да достављају у централу спискове предратних присталица Збора, са јасним знацима о њиховој судбини. Таквих извештаја у грађи је на претек.²⁰ Они који су остали у земљи били су изложени великим притисцима, неки су убијени, а неки заврбовани као сарадници обавештајне службе нових власти.

Велика полуга притиска на емигранте били су чланови породица, најчешће жене и деца, који су остали у земљи. Њима је излазак из земље био забрањен, били су изложени тортури и под сталном присмотром.²¹ Сумарно проглашени за народне непријатеље и издајнике, губили су право на имовину. Породицама, односно онима који нису били проглашени за народне непријатеље, остављан је минимум имовине која је такође могла бити одузета. Често је пракса била, као у случају имовине збораша Живадина Крупежевића, убијеног 1945. године, да се целокупна имовина одузме, а да се потом уважи жалба породице и један њен део врати. Међутим, док би се та жалба усвојила, већина покретне имовине већ би била раздужена, како је цинично приметио Градски народноослободилачки одбор у Смедереву.²²

¹⁹ Драган Суботић, „Димитрије Љотић у документима југословенских архива (1945. година)“, *Српске органске студије*, бр 4 (3), 2002, стр. 554.

²⁰ Hrvatski državni arhiv (HDA), Službadržavnesigurnosti (1561), šifra 1, 47, Lica – naši građani pripadnici Zbora (Ljotičevci); HDA, 1561, šifra 1, 17, Ljotičev Zbor (kotar Pakrac); HDA, 1561, šifra 1, 17, Ljotičev Zbor (kotar Daruvar); HDA, 1561, šifra 1, 18, Ljotičev Zbor (kotar Dubrovnik); Архив Србије (АС), Безбедносно-информативна агенција (БИА), I-32, Списак живих припадника Збора у земљи; АС, БИА, II-69; АС, БИА, II-70.

²¹ Под надзором је на пример била жена свештеника збораша Алексе Тодоровића, Лена, којој није дозвољено да добије пасош и емигрира, као и сестра Љотићевог секретара Бошка Костића, Љубица, која је ухапшена под оптужбом да је јатаковала појединим љотићевцима. АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

²² ИАБ, Окружни народни одбор округа београдског, Београд (28), 28-к.41-1945-2614, Одлука Градског НОО Смедерево, 16. 3. 1945; ИАБ-28-к.41-1945-2614, Жалба Љубице Михајловић Крупежевић Градском НОО Смедерево, 10. 4. 1945; ИАБ-28-к.41-1945-2614, Окружни НОО Београд Градском НОО Смедерево, 25. 4. 1945.

Димитрије Љотић је напустио Србију заједно са супругом Ивком, синовима Владимиром и Николом и ћерком Љубицом. У земљи је остала његова мајка Љубица, братовљева супруга Дара и сестра Јелена, чији су муж Жика Тодоровић и тројица синова такође били у емиграцији. Већ новембра 1944. године извршен је детаљан преглед Љотићеве непокретне и покретне имовине и састављен детаљан попис инвентара. Комисија је констатовала да је имање у веома лошем стању, да су воћњаци и виногради запуштени, као и да је целокупно имање претрпело знатну ратну штету.²³ Марта 1945. године донета је коначна одлука о конфискацији заједничке непокретне и покретне имовине Димитрија и Јакова Љотића. Од њих је конфисковано око 48 хектара имања, као и велики број покретности. Размере конфискације најбоље описује чињеница да су конфисковане ствари попут „столица“, „бокала“, „ашова“ и „казанчета за воду“. Укупна вредност конфисковане имовине процењена је на 1 350 000 динара.²⁴ Јаковљевој жени Дари остављено је 1,8 хектара на уживање, до преудаје или смрти, а од покретности конфискације је ослобођено „1 комплет кревет, 1 астал, 2 столице, 1 креденац, 1 мања секира, 1 мања каца, 1 ашов, 2 тањира, 1 шерпа и лонац се оставља на уживање уд. Љубици“.²⁵ Одузета имовина предата је на коришћење Војној болници, како би служила за прехрану болесника. Међутим, врло брзо је без адекватног обавештења управа предата Лозном расаднику, који није био у стању адекватно да је користи. Током позне 1945. и 1946. године ово питање је било актуелно у извештајима, јер су се различите установе међусобно кривиле за насталу ситуацију.²⁶ Све жалбе породице Љотић и захтеви за додатним приходима и реституцијом су одбијени.²⁷ Због немогућности да се издржавају, Дара Љотић и Јелена Тодоровић су биле принуђене да пређу код рођака у Београд.²⁸ Јелена Тодоровић се потом вратила у Смедерево и

²³ ИАБ-28-к.41-1945-3706, Комесар за руковање заплећеном имовином Смедерево Среском НОО, 18. 11. 1944; ИАБ-28-к.42-1946-1574, Закључак Комисије за ратну штету за срез Подунавски, 20. 3. 1946.

²⁴ ИАБ-28-к.46-102, Пресуда Среског народног суда у Смедереву, 12. 3. 1945; ИАБ-28-к.46-102, Списак конфисковане имовине Димитрија и Јакова Љотића; ИАБ-28-к.46-102, Картон бр 1, Јаков Љотић, 9. 9. 1946.

²⁵ Исто.

²⁶ ИАБ-28-к.21-1945-3053, Државни лозни расадник Округном НОО, Пољопривредном одељењу, 14. 11. 1945; ИАБ-28-к.21-1945-3053, Пољопривредно одељење Округног НОО Персоналном одсеку, 22. 11. 1945; ИАБ-28-к.42-1946-473, Шеф отсека Управе народних добара Округног НОО у Београду Реферату ЗУНДС-а градског НОО у Смедереву, 9. 2. 1946.

²⁷ ИАБ-28-к.41-1945-2614, Градски НОО фонд, Решење, 12. 3. 1945; ИАБ-28-к.46-102, Решење Округног народног суда за округ београдски, 31. 12. 1945.

²⁸ УДБ-а их није испуштала из вида ни у Београду, где су под дискретним надзором

наставила да живи у свом винограду, али је убрзо ухапшена „због скитничарења и нерада“ и пуштена тек након интервенције утицајних породичних пријатеља.²⁹

Додатна штета зборашкој организацији нанета је августа 1948. године, када је на изненађење југословенских власти, британска војска из Немачке репатрирала Милисаву Грујића, капетана ЈВуО, који је у земљи терећен као ратни злочинац. На још веће изненађење, по изручењу утврђено је да у питању није био човек који је потраживан, већ истоимени шеф обавештајног одсека СДК, о којем су до тада биле доступне врло оскудне информације и који уопште није терећен.³⁰ УДБ-а за Југославију га је након детаљног испитивања предала УДБ-и за Србију, а она одељењу УДБ-е за Београд. Након детаљног прегледа грађе окупационих органа, оцењено је да, иако Грујић „није регистрован код Комисије за ратне злочине, нити о њему има шта у архиви нашег IVодсека“, ³¹ он је ипак био део окупационог апарата и да није без кривице. Стога је његов предмет упућен Јавном тужиоцу за град Београд. Истражне органе посебно је копкало због чега су Британци напрасно одлучили да принудно репатрирају Грујића, притом предавши Југословенима погрешног човека. Закључено је да је „истрага уверења да је Грујић у нашу земљу дошао са задатком као шпијун“, те да је његова екстрадиција само „димна завеса“ како би се са њега скинула сумња.³² Подигнута је оптужница којом је он терећен за низ злочина током окупације, и након судског поступка, маја 1951. године осуђен је на смрт стрељањем. Грујић је поднео молбу, у којој је истицао своје заслуге у разоткривању метода Збора и обећавао даљу помоћ Партији у борби против народних непријатеља.³³ Молба му је уважена, а казна преиначена у доживотну робију. Решење је потписао Иван Рибар лично.³⁴

За милост према Милисаву Грујићу комунисти су имали пуно разлога. Он је током четворогодишњег боравака у истражном затвору органе УДБ-е снабдео бројним информацијама о организацији Збора и СДК, његовој обавештајној служби и методима рада. Са овом прак-

били и рођаци који су их примили. АС, БИА, I-32, СУП, Одељење ДБ-а у Смедереву, Љотићевци-емигранти, интересантни за нас.

²⁹ АС, БИА, I-32, Списак фамилијарних веза породице Љотић, 29. 6. 1949.

³⁰ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, Јавном тужиоцу за град Београд, 11. 9. 1948;

³¹ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, УДБ-а за Србију одељењу УДБ-е за град Београд, 9. 9. 1948.

³² ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, УДБ-а за град Београд Јавном тужиоцу, 11. 2. 1949.

³³ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, Молба Президијуму Народне скупштине ФНРЈ, 15. 6. 1951.

³⁴ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, Одлука Президијума Народне скупштине ФНРЈ, 3. 8. 1951.

сом наставио је и током доживотне робије.³⁵ Такође је достављао информације о преосталим члановима Збора „на локалу“.³⁶ Једну од најважнијих информација открио је узредно. Навео је да је део архиве Збора уништен у бомбардовању априла 1944. године. Чланству је речено да је остатак архиве спаљен приликом повлачења како не би пао у руке партизана. Међутим, у Италији је 1946. године сазнао да је архива сачувана и да није спаљена, већ да је у највећој тајности сакривена. Колико је ова информација сматрана поверљивом, речито говори то што ни начелник обавештајног одсека за то није знао. Грујић је спекулисао да је дугогодишњи секретар Збора, Милорад Мојић, убијен 1944. од усташа, организовао то сакривање, али није имао прецизније информације.³⁷ Ипак, УДБ-а се одмах заинтересовала за судбину Љотићеве архиве.

Архива ће напослетку бити пронађена захваљујући официрима УДБ-е за Смедерево, који ће приликом контаката са једним својим сарадником, кодног имена „Предраг“, иначе брата збораша емигранта Таназија Тасе Петковића, сазнати да је архива сакривена негде на имању Љотића у Смедереву. Користећи дугогодишње пријатељство са породицом Љотић, „Предраг“ ће од Љубице Љотић сазнати да архива није напустила Смедерево. Како би сазнали где је тачно она закопана, агенти УДБ-е одлучили су да „Предрага“ инфилтрирају дубље у породицу Љотић. Стога је одлучено да се имовина остављена породици након конфискација из 1945. године ипак одузме, а да им се додели привремено смештај, који би био права „прчвара“. У помоћ породици притекао би тада великодушно „Предраг“ позивајући их да се преселе код њега.³⁸ Планове смедеревске УДБ-е покварила су породична познанства Љотића, јер су у њихову корист интервенисали Владимир Симић³⁹ и Моша Пијаде, утицајни комунистички функционери. Пред политичким притиском из Београда, смедеревска УДБ-а се морала повући. „Предраг“ је ипак пошло за руком да сазна тачну локацију архиве која је у највећој тајности откопана и однета у Београд 1950. године.⁴⁰ Међу

³⁵ АС, БИА, II-69, Милисав Грујић, Рад отсека „С“ покрета „Збора“ под фирмом СДК, 28. 9. 1953.

³⁶ АС, БИА, I-32, Милисав Грујић, Подаци о члановима Збора у Пожаревачком округу, 22. 9. 1954.

³⁷ ИАБ, БИА, Досије Милисава Грујића, Записник о саслушању Милисава Грујића.

³⁸ АС, БИА, I-32, Разрада над проналажењем архиве Димитрија Љотића – „Збора“, 1950.

³⁹ Владимир Симић (1894–1974) био је доктор права и предратни члан републиканске странке. Током рата био је у немачком заробљеништву, а после рата определио се за сарадњу са комунистима. Био је председник Савезног већа народне скупштине (1946–1953).

⁴⁰ АС, БИА, I-32, Разрада над проналажењем архиве Димитрија Љотића – „Збора“, 1950.

зборашима дуго је владало уверење да је архива безбедна, те је 1956. послат агент у земљу како би сазнали шта се са њом десило.⁴¹

Југословенски народни покрет Збор није био без искуства у обавештајној делатности. Рудиментарни безбедносно-обавештајни одсек „С“ постојао је и пре почетка Другог светског рата, мада је нејасно какве су му биле могућности и домет. С почетком окупације покрет је своја сазнања о комунистима, скупљена током претходног периода, искористио како би их денунцирао немачким властима и органима домаће управе.⁴² Са настанком СДК, обавештајни одсек је пребачен у њега.⁴³ Процене УДБ-е наводиле су да је стотинак припадника Збора имало везе са обавештајним пословима, иако је Милисав Грујић тај број сматрао претераним.⁴⁴

Након повлачења из земље, у логору Еболи се обавештајна служба Збора како-тако консолидовала и започела планове за офанзивно обавештајно деловање према земљи. У условима интернације то није било до краја могуће.⁴⁵ Комунисти су сматрали да су збораши учествовали у убиству југословенског конзула Вицка Глумчића у Напуљу 1946. године.⁴⁶ Милисав Грујић је на саслушањима то негирао, наводећи да су Глумчића ликвидирали људи Момчила Ђујића.⁴⁷ Чини се да су аналитичари УДБ-е прецењивали значај Збора и размере њихових контаката са Англо-американцима. Декласификована грађа америчке Централне обавештајне агенције (ЦИА), показује да су контакти збораша са америчким службама безбедности нешто каснијег датума. Током интернације у Италији, контакти са западним савезницима били су превасходно у рукама Момчила Ђујића и Добросава Јевђевића. Јевђевић је твр-

⁴¹ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁴² Тако је, примера ради, обавештајни одсек СДК доставио децембра 1941. године Управи града Београда низ спискова са укупно 490 лица која су сумњичена за комунизам. На списковима су били побројани наводни комунисти, од ученика средњих школа до саветника у министарствима, заједно са местом запослења и адресом становања. ИАБ, Управа Града Београда – Специјална полиција (УГБ-СП), IV-51/11, к. 295/7, Спискови особља Министарства просвете и вере, социјалне политике, народног здравља и правде.

⁴³ АС, БИА, II-69, Милисав Грујић, Рад одсека „С“ покрета „Збора“ под фирмом СДК, 28. 9. 1953.

⁴⁴ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁴⁵ Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, str. 53.

⁴⁶ Dragan Ganović, *Teroristi iz "šeste kolone": Dokumentarna hronika o terorističkoj aktivnosti protiv Jugoslavije*, (Beograd: Borba, 1979), str. 120.

⁴⁷ ИАБ, БИА, Досије Милисаве Грујића, Записник о саслушању Милисаве Грујића.

дио да они, заједно са Збором, имају разгранату обавештајно-сарадничку мрежу у Италији, Грчкој, Албанији и Бугарској, као и да имају канал ка Југославији, преко Трста.⁴⁸ Иако несумњиво претеране, у овим тврдњама је било и истине.

Збор није могао организовати озбиљну обавештајну агентуру у Југославији све док није из интернације пуштена већина чланова. Међутим, једна група млађих збораша који нису били интернирани сместила се у Трсту током 1946/1947. По пуштању из интернације у Немачкој, већи део вођства трајно се настанио у Немачкој и започео изградњу своје организације, која ће у каснијој анализици УДБ-е бити позната као „Минхенски центар“. У публицистици се често налазе тврдње како је припадницима Збора признат ратни стаж у Западној Немачкој, те да им је исплаћивана пензија.⁴⁹ Августа 1948. године, Владимир Ленац се састао са агентом ЦИА у Минхену са конкретном понудом. Индикативно, није наводио да долази у име покрета Збор, већ тзв. Југословенског подземног покрета (Yugoslav Underground Movement), на чијем је челу заједно са Јаковом Љотићем и Ратком Парезанином. Тражили су америчку подршку како би организовали седиште покрета у Минхену или Франкфурту.⁵⁰ У овом тренутку, ЦИА, основана 1947. године, је имала оскудна сазнања о Југославији и актерима у њој. Пуно обавештенија је била америчка војна обавештајна служба (G-2), поготово њен Контраобавештајни корпус (Counterintelligence Corps). Стога је ова неочекивана понуда југословенских емиграната покренула детаљну претрагу њихове прошлости. Документи прикупљени у ову сврху показују колика је непознаница Збор био за америчке органе у том тренутку. Већина докумената била је из комунистичких или равногорских извора, и била је изразито негативна према Збору. Стејт департмент је још раније предлагао изручење Јакова Љотића и Владимира Ленца Југославији, сматрајући их ратним злочинцима и колаборационистима.⁵¹ Збор је оцењен као реметилачки фактор у емиграцији и политички неважна група.⁵² Стога је свака помоћ организацији центра у Минхену одбијена од америчких власти.

Марта 1949. године вођство Збора поново је контактирало Американце, овога пута Контраобавештајни корпус америчке војске са по-

⁴⁸ Central Intelligence Agency (CIA)/Nazi War Crimes Disclosure Act, Special Collection/nwcd5/117/Djujic, Momcilo/Djujic, Momcilo_0010.

⁴⁹ Božidar Spasić, *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavkeborbe protiv terorizma*, (Beograd: B. Spasić, 2000), str. 37; Milo Bošković, *Šestakolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, str. 103.

⁵⁰ CIA/Special Collection/nwcd6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0004.

⁵¹ CIA/Special Collection/nwcd6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0001; CIA/Special Collection/nwcd6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0003.

⁵² CIA/CREST/General CIA Records/The Yugoslav Political Emigration.

нудом да им у замену за 10 000 долара ставе на располагање своју обавештајну мрежу у Југославији.⁵³ Ова понуда је, након разматрања у Вашингтону, такође одбијена. Иако ове иницијативе нису уродиле плодом, америчко истраживање активности Збора открило је једну јако важну чињеницу, без које се улога Збора у послератном обавештајном апарату Запада не може разумети. Шеф станице ЦИА у Карлсруеу се током 1949. године сусрео са представником ОДЕУМ-а, који му је открио да су Ленац, и његова мрежа, у служби „ОДЕУМ организације 66“. Иза загоњетног акронима ОДЕУМ, крила се једна од најнеобичнијих обавештајних служби послератне Европе. У америчкој војно-обавештајној номенклатури вођена је под различитим називима, као Technical Intelligence Branch (1945–1948), RUSTY (1949) ODEUM (1949–1950) и ZIPPER (1950–1956).⁵⁴ У питању је била потпуно тајна, незванична обавештајна служба немачког генерал-лајтнанта Рајнхарда Гелена (1902–1979), неформално позната као Геленова организација.

Гелен, бриљантан обавештајац, од 1942. године био је на челу војне обавештајне службе на Источном фронту (FremdeHeereOst). По природи посла био је најупућенији немачки обавештајац у питања Црвене армије и задужен за изграђивање сарадничке мреже у позадини фронта. Као прагматичан човек и реалиста, 1945. године тражио је излазну стратегију. Илегално пребацивши целокупну архиву ФХО на микрофилмове, које је сакрио у аустријским Алпима, предао се Америкацима маја 1945. године. Врло брзо се споразумео са Контраобавештајним корпусом и почео стварање своје организације. Агенти „спавачи“ иза гвоздене завесе почели су се будити већ 1946. године.⁵⁵ Иако иницијално замишљена као војна обавештајна служба, Геленова организација прерасла је у политичку обавештајну службу на Истоку, на чијим су извештајима почивала америчка сазнања првих послератних година. Кроз Геленову организацију многи нацистички злочинци су „опрали“ биографије, међу њима и Ајхманов заменик Алојз Брунер, као и ћерке Хајнриха Химлера.⁵⁶ Да би се задржала потпуна тајност, организација је пребачена на бивше имање Рудолфа Хеса у градићу Пулах у Баварској, где је камуфлирана као јединица америчке војске. Гелен

⁵³ CIA/Special Collection/nwda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0001

⁵⁴ Kevin Conley Ruffner, *Eagle and Swastika: CIA and Nazi War Criminals and Collaborators*, (Washington: CIA, Secret Draft Working Paper, 2003), str. 34.

⁵⁵ Reinhard Gehlen, *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*, (New York: World Publishing, 1972), str. 130.

⁵⁶ Adam Lusher, “Himmler’s daughter worked for Germany’s foreign intelligence agency in 1960s, officials admit”, *Independent*, 29. 6. 2018.

<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/himmler-daughter-germany-bnd-foreign-intelligence-ss-nazi-hitler-war-criminals-evaded-justice-a8422726.html>

је имао честе концепцијске несугласице са америчким војним властима, те је контролу над организацијом 1949. године преузела ЦИА.⁵⁷ До 1956. године организација је радила у склопу ЦИА, а потом је постала део западнонемачке државе под називом Савезна обавештајна служба (Bundesnachrichtendienst). Гелен је остао на челу БНД до 1968. године.

Владимир Ленац је био у служби Геленове организације током 1947. и 1948. године. Његова група је достављала преваходно информације о југословенским аеродромима, лукама и утврђењима дуж Јадрана. Крајем 1948. године, престала је сарадња и активности ОДЕ-УМ-а у Југославији су прекинуте. Ипак, Ленчеви руководиоци били су задовољни његовом активношћу, оцењујући га као „поштеног, енергичног и интелигентног“.⁵⁸ Нису прецизирали због чега је операција у Југославији прекинута. Разлог се по свему судећи крио у ономе што је агент ЦИА сазнао од југословенског конзула у Минхену Вилка Куна. Он се поверио да је УДБ-а продрла у Ленчеву мрежу и разбила је.⁵⁹ Посве логично делује да је разбијање ове групе резултирало киднаповањем збораша Хрвоја Магазиновића из Трста 1947. године. Према Магазиновићевим мемоарима, у којима не помиње своју обавештајну делатност, он је намамљен од агената УДБ-е на састанак и киднапован.⁶⁰ Тиме је прва обавештајна агентура Збора у земљи разбијена и било ју је потребно реорганизовати, у много тежим условима емигрантског живота.

Од 1949. године руководство Збора и већи број чланова настанили су се у Западној Немачкој. Покренули су 15. јуна 1949. године у Лингену на Емсу часопис *Искра*, који ће постати једна од најзначајнијих емигрантских новина. Њен тираж кретао се око 2000 примерака, а наредне године покренуто је истоимено издавачко предузеће.⁶¹ У једном од првих бројева подвучено је да је југословенска емиграција, проверена у рату, чинилац од великог значаја у антикомунистичкој борби.⁶² У штампарији *Искре* штампала су се и друга емигрантска издања, попут мелбурншке *Српске мисли* и париског *Савременика*, док је издавачка кућа објавила преко 60 монографија, не рачунајући брошуре и памфле-

⁵⁷ Robert A. Schow, ADSO to Director, CIA, 21. 4. 1949; dostupnona: nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB146/doc90.pdf; Kevin Conley Ruffner, *Eagle and Swastika: CIA and Nazi War Criminals and Collaborators*, стр. 24-25, 34; Reinhard Gehlen, *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*, стр. 141-142.

⁵⁸ CIA/Special Collection/nwcda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0009.

⁵⁹ CIA/Special Collection/nwcda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0008.

⁶⁰ Види: Нрвоје Магазиновић, *Kroz jedno tužno stoljeće*, Друштво Hilandar, Valjevo 2010.

⁶¹ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине*, књ. 2, 481.

⁶² Anonim, „Међународни чинилац“, *Искра*, 8. 7. 1949.

те.⁶³ Минхенски „центар“ зборашке емиграције био је устројен хијерархијски, али Јаков Љотић није успео да се наметне као вођа на начин на који је то био његов брат Димитрије. Ратку Парезанину била је поверена публицистичка делатност, док је „спољне послове“ покрета водио Бошко Костић, док није прешао у САД. Ратко Обрадовић био је секретар, и задужен за убацивање материјала у Југославију. Поред „центра“, током педесетих и шездесетих година најснажније су биле ћелије Збора у Британији, Аргентини и САД. Активности „центра“ финансиране су из „Фонда заједнице“, који је Јаков Љотић организовао, а у који су сви чланови покрета уплаћивали месечне прилоге.⁶⁴

Прве године педесетих биле су посвећене учвршћивању организације, која је и даље од комуниста сматрана „организационо јаким, дисциплинованом и хомогеном.“⁶⁵ Крећући се у емигрантским круговима, зборашки су настојали да се повежу са бројним и разнородним светом који се сјатио у баварску престоницу. Ослањајући се на раније остварена познанства са појединим Немцима и руским емигрантима, покушавали су за своју организацију да обезбеде подршку западних сила. Неки од тих контаката чак су и били контрапродуктивни. Када их је утицајни руски гроф Јуриј Павлович Грабе, бивши секретар Синода Руске заграничне цркве у Југославији,⁶⁶ упознао са емигрантском грофицом Татјаном Рапопорт, дојучерашњи покровитељи из Геленове организације су постали узнемирени. Рапопорт, као руска Јеврејка и социјалисткиња, била је под присмотром бивших нациста. Сумњало се да је њено емигрантско удружење параван за Совјете.⁶⁷

С обзиром на то да је већина зборашких контаката у Југославији била или ухапшена или пасивизирана, а под сталном присмотром, Збор је морао улагати велике напоре како би обновио сарадничку мрежу. На руку им је ишла ситуација у Југославији. Сукоб Тита и Стаљина 1948. године, појава дисидената у оквиру руководства од 1953. године, као и либерализација пасошког режима средином педесетих, представљали су погодно тло за обавештајно-пропагандни рад. Зборашки нису имали илузија да је раскид са Стаљином представљао корак према демократизацији,⁶⁸ али су препознали потенцијал ових промена. Фокусирајући

⁶³ Драган Суботић, *Српска штампа у дијаспори 1918–1990*, (Београд; Народна библиотека Србије/ИПС, 1994), стр. 14; Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 564–566.

⁶⁴ НДА, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁶⁵ Dokumentbr. 1 u: Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, стр. 205.

⁶⁶ О контактима грофа Грабеа са Збором током претходног периода, види: Ратко Ломпар, нав. дело, стр. 170, 263–264.

⁶⁷ CIA/Special Collection/nweda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0009.

⁶⁸ Anonim, „Između Tita i Staljina nema bitne razlike“, *Iskra*, 8. 7. 1949.

се на економске недаће и недостатак слобода у СФРЈ, *Искра* је почела са серијом чланака који су били засновани на изворима из југословенске штампе.⁶⁹ Такође, средином педесетих дозвољено је породицама емиграната да напусте земљу, те је испуштена једна полуга притиска на њих.⁷⁰

Прелаз из 1954. у 1955. годину, када је „случај Ђилас“ постајао све актуелнији, означио је почетак интензивног обавештајног рата између Збора и УДБ-е. На „разради проблематике Збора“ ангажовала се преваходно савезна УДБ-а, али се у изворима види и да су републичке УДБ-е Србије и Хрватске биле такође веома активне на овом пољу.⁷¹ Збораши су настојали да реорганизују своју агентуру у земљи, истовремено користећи приспеће у Западно Немачку све већег броја економских емиграната неоптерећених ратном прошлосту. Већ етаблирани, могли су понудити посредовање и помоћ око запослења придошлицама, од којих су заузврат добијали информације о животу у Југославији. Неки од њих постајали су агенти и курири. Минхенска железничка станица, на коју је већина емиграната стизала, врела је током педесетих од збораша и агената УДБ-е. Сарадници су бивали врбовани, „преврбовани“, мењајући често страну. Велико интересовање збораша су исказивали за дисиденте комунизма у СФРЈ, пре свега за Милована Ђиласа. Управо ће двоје зборашких агената средином 50-их посетити Милована Ђиласа три пута у Београду. Циљ састанака био је обезбедити немачког издавача за његову књигу, вероватно *Нову класу*. Ови агенти, службеница Инвестиционе банке и апсолвент машинске технике, без значајнијих предратних веза са Збором, представљали су нову генерацију сарадника. Њихово ангажовање био је мач са две оштрице, тежи су били за откривање, могли су проћи „испод радара“, али им је истовремено мањкало фанатизма јер су били мотивисани преваходно материјалним разлозима. Контакти са Ђиласом одвијали су се под будним оком службе, јер је ово двоје агената Збора истовремено радило, под кодним именима „Jäger“ и „Конзул“, за УДБ-у.⁷² Изношење *Нове класе* из земље Љотићевским каналима било је спречено хапшењем Милована Ђиласа и суђењем на којем везе са Збором ипак нису помињане.⁷³ Након објављивања ове књиге у иностранству, она је често зборашким везама „убаци-

⁶⁹ Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, str. 297.

⁷⁰ НДА, 1561, шифра 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičev “Zbor” I “zboraši”, 16. 12. 1957.

⁷¹ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену; Božidar Spasić, *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*, str. 40.

⁷² АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁷³ Види: Kosta Nikolić, Srđan Cvetković, *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilas i Vladimiru Dedijeru 1955*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2011.

вана“ назад у Југославију. Неке контакте имали су агенти Збора и са Ђиласовим млађим братом Акимом.

Милован Ђилас није био једини припадник најближег Брозовог окружења који је био „на оку“ зборашког „центра“. Један од идеолога Збора, доктор Стеван Иванић, имао је ћерку у Југославији. Гинеколог Зорана Вучо била је блиска пријатељица младе глумице Милене Врсајков, која ће се 1952. године удати за Пека Дапчевића. Ово венчање изазваће не мали скандал у Београду, удаљиће Дапчевиће од многих пријатеља из врха партије и државе, али истовремено отворити прилику зборашима. Зорана Вучо је добила задатак да се још више приближи породици Дапчевић, а агенти УДБ-е су сматрали да су управо овим каналом из Југославије за Немачку одлазиле и неке партијске тајне. Приликом једне посете Минхену, Милене Дапчевић биће гост на пријему у дому Даре Љотић. У другим околностима, овакав састанак био би незамислив. Извештавајући о њему, бирајући речи аналитичар УДБ-е је записао: „о чему би по свему морао нешто да зна и сам Пека Дапчевић, јер се ова на том пријему задржала читаво поподне“. ⁷⁴ По његовом мишљењу, Зорана Вучо награђена је од „центра“ тако што јој је обезбеђена Рокфелерова стипендија за усавршавање у Швајцарској.

У обавештајној игри врбовања сарадника, иако је и руководство Збора имало успеха, несумњиво је превагу однела УДБ-а. Средином педестих је преко својих сарадника у зборашком окружењу, не само била обавештена о већини акција „центра“, већ је и успела да Збору нанесе велики ударац подстичући раскол у организацији. Сарадник који је најзаслужнији за одвајање већине Хрвата од Збора, био је познати хрватски публициста Милан Банић, интелектуалац целог живота необично близак службама безбедности. Током међуратног периода био је један од најзначајнијих хрватских публициста интегралнојугословенског опредељења, јако близак двору и у контакту са познатим обавештајцем Танасијем Тасом Динићем. Можда је већ током међуратног периода био у служби Немачке, јер је он у предвечерје рата упознао Динића са београдским резидентом спољне обавештајне службе Рајха (VI управе РСХА) Карлом Краусом. ⁷⁵ Током рата отворено је радио у служби немачке „Нове Европе“, ⁷⁶ да би пред партизанима емигрирао из земље и настанио се у Италији. ⁷⁷

⁷⁴ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁷⁵ Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 413.

⁷⁶ ИАБ, БИА, Досије Танасија Динића, Меморандум Милана Банића, 15. 9. 1943.

⁷⁷ ИАБ, БИА, Досије Драгог Јовановића, Прилог оцени предмета Јовановић Драгомир, J-55, архива БдС, Београд.

Иако није био предратни збораш, Банић се брзо повезао са њима у емиграцији. Рецепт за приближавање вођству Збора Банић је открио у својим извештајима УДБ-и. Према њему, збораши сматрају Димитрија Љотића „супериорним човеком“, те се стога и сами осећају супериорно. „Да би човјек задобио њихове симпатије и повјерење, довољно је да пјева дитирамб њиховом `учитељу`“.⁷⁸ У зборашким гласилима Банић је доиста певао дитирамбе „једном од највећих Срба“⁷⁹, а иза кулиса радио је на одвајању Хрвата од организације. Он је препознао пукотине у наизглед монолитној организацији, схвативши да између чланова постоји генерацијски јаз. Са једне стране било је руководство, које су чинили људи који су већ били у зрелом животном добу и који су годинама изграђивали идеологију покрета заједно са самим Димитријем Љотићем, а са друге стране били су они који су кроз рат прошли као двадесетогодишњаци. У оскудним условима емигрантског живота, вера у непогрешивост „учитељевих“ концепција почела се крунити међу „млађима“. Посебно превазиђеном чинила се идеологија интегралног југословенства, које се вођство није одрицало. Банић се стога почео повезивати са групом млађих Хрвата на чијем је челу био Роко Калев, који је према његовом мишљењу био идеалан као вођа „побуњеника“. Био је Хрват, убеђен у своју вредност и због лошег материјалног стања суревњив на вођство „центра“.⁸⁰

Око Калеба и Банића окупила се већина Хрвата који су почели захтевати да добију свој лист. Иако се руководство покрета противило, под притиском је морало попустити 1953. године и дозволити покретање листа *Хрватска зора*. Главни уредник „Слободног хрватског гласила“ био је Роко Калев, док је Банић био повереник за Италију. Иако је Јаков Љотић желео да лист задржи интегралнојугословенску оријентацију, Банић, најредовнији сарадник листа, усмерио је „сагласно инструкцијама добијеним из Београда“ писање *Хрватске зоре* ка федерализму.⁸¹ Доиста, у текстовима је задржана начелна југословенска оријентација,⁸² али је све више потенцирана разлика између Срба и Хрвата, као и критика „лудости и гријеха једног дијела српске политичке класе“ за суноврат краљевине.⁸³ Овакво писање све више је удаљавало Калеба и

⁷⁸ НДА, 1561, шифра 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁷⁹ Ратко Парезанин, *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, (Београд: приватно издање, 2001), стр. 121.

⁸⁰ НДА, 1561, шифра 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičev „Zbor“ i „zborashi“, 16. 12. 1957.

⁸¹ НДА, 1561, шифра 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁸² ИАБ, Збирка штампаних ствари Живка М. Јовановића (1938), 47, Редакција *Hrvatske zore*, „Prva Jugoslavija“, *Hrvatska zora*, 1. 1. 1954; Milan Banić, „Naš 'Istok' i naš 'Zapad'“, *Hrvatska zora*, 1. 1. 1954.

⁸³ ИАБ, 1938, 47, Редакција *Hrvatske zore*, „Treća Jugoslavija“, *Hrvatska zora*, 1. 4. 1954.

групу око њега од руководства Збора. Хрватској националистичкој емиграцији пак деловало је као варка „српских фашиста“ који, наступајући под хрватским именом, желе да представе како су Хрвати за Југославију.⁸⁴ У сваком случају, семе раздора је посејано. Банићеви руководиоци у Београду били су задовољни, а он се „на позив Установе“ вратио у Југославију 1956. године.⁸⁵ Основни задатак који му је поверен, одвајање Хрвата од Збора, у основи је извршен.⁸⁶

Када је Банић напустио емиграцију, на његово место ступио је сарадник УДБ-е за Хрватску под кодним именом „Максим“. Он је познавао Рока Калеба још из гимназијских соколских дана, те му није било тешко да му се приближи. Иронично, „Максим“ ће упозоравати УДБ-у да се у земљу вратио опасан љотићевац Милан Банић.⁸⁷ Извештавајући о стању групе Рока Калеба, констатоваће да су сукоби непремостиви и да се редакција *Хрватске зоре* иселила из просторија *Искре*. Вођство Збора се није могло сагласити са писањем листа о будућности Југославије, као ни са Калобовим тумачењем мисли Димитрија Љотића и његових ставова о демократији. Разочаран, Калоб је упутио целом чланству један циркулар против „центра“, почевши да шири круг својих присталица.⁸⁸ Групи Рока Калеба прикључио се и један део Срба млађе генерације на чијем је челу био Слободан Станковић. Од њих ће 1960. године настати Југословенски демократски савез Будућност, који ће стајати на становишту о постојању пет југословенских народа и стварања нове Југославије као федеративне и демократске државе.⁸⁹ И ЈДС Будућност биће под будним надзором УДБ-е.⁹⁰

Крајем шездесетих, обрачун режима са емиграцијом постајао је све бруталнији. Погоршање економске ситуације у земљи, као и тињајуће национално незадовољство захтевали су одлучнији одговор на изазов емиграције. Хрватска емиграција је постајала све насилнија у својим акцијама. Југословенског конзула у Штутгарту 1966. године

⁸⁴ ИАБ, 1938, 47, Anonim, „Batinaši i otpadnici“, *Hrvatska zora*, 1. 4. 1954.

⁸⁵ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁸⁶ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičev „Zbor“ i „zborashi“, 16. 12. 1957.

⁸⁷ HDA, 1561, šifra 11. 5, 1, Zbor, april 1957; HDA, 1561, šifra 11.5, 1, ZBOR, „Maksim“, 3. 4. 1957;

⁸⁸ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, UDB za NR Hrvatsku, III odeljenje, Izveštaj suradnika „Maksim“, 7. 9. 1958.

⁸⁹ Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka 1967-1973. Između ideologija i pragmatizma*, (Beograd: ISI, 2009), str. 184; Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, (Београд: ИНИС, 2019), стр. 52-55; Dokument br. 1 u: Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, str. 205.

⁹⁰ Види: HDA, 1561, šifra 11.6, 1.

убија хрватски емигрант Фрањо Горета.⁹¹ Те године долази и до тектонских промена у Западној Немачкој, које ће навестити и промену политике Бона према емиграцији. Социјалдемократе први пут улазе у владу, а 1969. године хришћански демократи, на власти од 1949, постају опозиција. Социјалдемократе су биле заинтересоване за побољшање односа са СФРЈ, а истовремено ненаклоњене екстремним емигрантима. Рајнхард Гелен, њихов дугогодишњи заштитник на челу БНД-а, пензионисан је 1968. године. У сенци политичких промена у Западној Немачкој, УДБ-а је започела бруталну кампању обрачуна са емиграцијом. Само током 1967–1968. године убијено је 10 Хрвата у Западној Немачкој.⁹² Наредне године, први пут ће бити извршен атентат на једног збораша.

У својој процени за 1969. годину, Амбасада СФРЈ у Бону је подвукла значај пропаганде Збора у Немачкој, наводећи да је њено руководство повезано са страним службама.⁹³ Још током педесетих, Ратко Обрадовић, секретар Збора, апострофиран је као најенергичнији члан руководства, који је чак био предодређен за предводника диверзантске скупине.⁹⁴ Стога је априла 1969. године на њега извршен атентат, и он је убијен.⁹⁵ Ово убиство прошло је релативно неопажено, изазвавши реакције превасходно немачких медија. Међутим, када је сопственом краватом јуна 1974. године, свега недељу дана након Титове посете Бону, задављен Јаков Љотић, покренута је велика кампања у штампи. Немачке новине биле су пуне оптужби против Југославије, док је службена југословенска штампа одговарала да је у питању обрачун у „емигрантском подземљу“.⁹⁶ Америчка штампа је преносила ту вест непомињући наводну улогу Југославије, али је давала простор многобројним емигрантским удружењима. Тако су на убиство Јакова Љотића реаговали Комитет преживелих из Титових Катина (Committee of Survivors from Tito's Katyns), Клуб Слободна Југославија (Club Free Yugoslavia) и Федерација југословенско-америчких клубова (Federation of Yugoslav-American Clubs). У својим текстовима жестоко су критиковали западно-

⁹¹ Документарни серијал Југославенске тајне службе, 7 епизода. Доступно на: https://www.youtube.com/watch?v=IDz5hntp13M&ab_channel=propatria Приступљено 25. 11. 2021.

⁹² Комисија за utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, *Poratne žrtve državnog terora SFRJ u inozemstvu*, Zagreb, 30. 9. 1999, str. 6.

⁹³ Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, стр. 55.

⁹⁴ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену; HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičević u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁹⁵ Anonim, "Yugoslav exile warns of U.S.-Tito détente", *Cicero Life*, 27. 12. 1974

⁹⁶ Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, стр. 218-221.

немачку владу која дозвољава „Титовим убицама“ да слободно убијају. Закључено је: „Понашање владе СРН је недостојно цивилизоване државе“.⁹⁷ Послата су протестна писма западнонемачкој амбасади у Вашингтону, као и америчким сенаторима, конгресменима и Стејт департменту. Због тога што Љотић није био амерички држављанин, амерички органи се нису оглашавали. Према неким наводима у штампи, убица се касније „самоиницијативно“ пријавио и био је осуђен у Београду на шест и по година затвора.⁹⁸

Убиством Јакова Љотића зборашка организација је обезглављена, те је престала да буде приоритет у борби Службе државне безбедности са емигрантима. Служба је и даље држала минхенски „центар“ на оку, али су његова моћ и домет значајно опали. И пре убиства Јакова Љотића, процењивано је да су огранци Збора у Британији и САД „активнији и екстремнији“ од „центра“.⁹⁹ Тежиште активности покрета већ се почело померати на запад. Убиство Јакова Љотића само је убрзало тај процес. Када је касних осамдесетих Служба државне безбедности изазвала пожар у просторијама *Искре*, седиште Збора, и даље под надзором, пребачено је у Британију.¹⁰⁰

Rastko LOMPAR

SOME ASPECTS OF COMMUNIST YUGOSLAVIA'S STRUGGLE AGAINST THE ZBOR MOVEMENT AT HOME AND ABROAD, 1944–1974

Summary

The Yugoslav National Movement Zbor and the Communist Party of Yugoslavia had a long history of conflict. In late 1944, most Zbor members were evacuated from Serbia, and the Communist Party seized power. From that point, their armed conflict evolved into an intelligence and propaganda fight between two

⁹⁷ Russ Barley, “Serb Killed in Munich”, *Daily News*, 12. 7. 1974; B. Karapandžić, “Tito’s Murderers”, *Daily News*, 13. 8. 1974; Anonim, “Yugoslav exile warns of U.S-Tito détente”, *Cicero Life*, 27. 12. 1974; J. Miletić, “Murder questions”, *The Guardian*, 22. 7. 1974.

⁹⁸ Aleksandar Čotrić, „SDB likvidirala srpsku emigraciju”, RTV, 10. 11. 2010. https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/cotric-sdb-likvidirala-srpsku-emigraciju_222106.html

⁹⁹ Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, стр. 56.

¹⁰⁰ Božidar Spasić, *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*, str. 139; HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Neprijateljska emigracija u Engleskoj, 14. 7. 1989.

uneven opponents. The communist authorities launched a thorough investigation into the remaining Zbor members in the country. They and their families were under constant surveillance and under the threat of incarceration and confiscation of property. On the other hand, after a brief period of uncertainty and internment in camps in Italy and Germany, Zbor members started organizing their Munich based headquarters. Over the next two decades, an intense covert war ensued, with both sides having successes. Ultimately, however, the Yugoslav state security service prevailed by infiltrating Zbor and creating a rift within its membership in Germany. In this struggle, Zbor had some help from the German postwar intelligence service as well as the Central Intelligence Agency. However, when in the second half of the 1960s the political climate in West Germany changed, two of Zbor's most notable leaders were assassinated by the Yugoslav state security service, in 1969 and 1974. Internally divided and deprived from its leadership, Zbor was significantly weakened and became even more politically insignificant.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Архив Србије (АС): Безбедносно-информативна агенција (БИА)
 Историјски архив Београда (ИАБ): Безбедносно-информативна агенција (БИА); Окружни народни одбор округа београдског, Београд (28); Управа Града Београда – Специјална полиција (УГБ-СП); Збирка штампаних ствари Живка М. Јовановића (1938)
 Hrvatski državni arhiv (HDA): Služba državne sigurnosti (1561)
 Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act Electronic Reading Room (CIA): General CIA Records; Nazi War Crimes Disclosure Act

Штампа

Iskra
Hrvatska zora
The Guardian
Cicero Life
Daily News

Литература

Bošković, Milo. *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Zagreb/NoviSad: Birotehnika/Dnevnik, 1985.

Conley Ruffner, Kevin. *Eagleand Swastika: CIAandNaziWar Criminals and Collaborators*. Washington: CIA, Secret Draft Working Paper, 2003.

Dimitrijević, Bojan. "Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944–1966". *Istorija 20. veka*, 2/2014, str. 9-28.

Doder, Milenko. *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Zagreb: CIP, 1989.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Ganović, Dragan. *Teroristi iz "šeste kolone": Dokumentarna hronika o terorističkoj aktivnosti protiv Jugoslavije*. Beograd: Borba, 1979.

Gehlen, Reinhard. *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*, (New York: World Publishing, 1972).

Ivanović, Vladimir. *Jugoslavija i SR Nemačka 1967-1973. Između ideologija i pragmatizma*. Beograd: ISI, 2009. Драгишић, Петар. *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*. Београд: ИНИС, 2019.

Karapandžić, Borivoje. *Jugoslovensko krvavo proleće 1945, Titovi Katini i Gulazi*. Beograd: Mladost 1990.

Klinger, William. *Teror narodu: povijest Ozne, Titove političke policije*. Zagreb: Večernji list, 2014.

Magazinović, Hrvoje. *Kroz jedno mučno stoljeće*. Valjevo: Društvo Hilandar, 2010.

Nikolić, Kosta, Srđan Cvetković. *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru 1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2011.

Nikolić, Kosta. *TheSerbian Political Emigrationin Western Europe 1945–1956*. Belgrade: ISI, 2011.

Radanović, Milan. *Kazna i zločin*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung 2015.

Spasić, Božidar. *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*. Beograd: B. Spasić, 2000.

Андријашевић, Немања. „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (SüdosteuropaInstitut) у Минхену 1955–1975“. *Токови историје*, 1/2019, стр. 111-144.

Врга, Ђуро. *Остала су сведочења*. Београд: Рашка школа, 2007.

Костић, Бошко. *За историју наших дана*. Београд: Нова искра, 2011.

Ломпар, Растко. *Димитрије Љотић: учитељ или фарисеј. Збор, хришћанство и верске заједнице 1935–1945*. Београд: Catena mundi, 2021.

Николић, Коста. *Мач револуције: ОЗНА у Југославији 1944–1946*. Београд: Службени гласник, 2016.

Парежанин, Ратко. *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*. Београд: приватно издање, 2001.

Стефановић, Младен. *Збор Димитрија Љотића*. Београд: Народна књига, 1984.

Суботић, Драган. *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине, књ. 2*. Београд: Преображај, 1999.

Суботић, Драган. *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића, књ. 1*. Београд: Преображај, 1999.

Суботић, Драган. *Српска штампа у дијаспори 1918–1990*. Београд: Народна библиотека Србије/ИПС, 1994.

Цветковић, Срђан, Немања Девећ. *ОЗНА: репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946*. Београд: Catena Mundi, 2019.

Цветковић, Срђан, Раде Ристановић, Небојша Стамболија. *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*. Београд: ИСИ, 2018.